

Om *Rundt om ordet*

Et undervisningsmateriale til sprogligt udfordrede elever

Af Signe Wischmann, Elisabeth Arnbak og Anna Steenberg Gellert

Elever med begrænset ordforråd

I en typisk skoleklasse vil der ofte være store forskelle i elevernes kendskab til de ord, som indgår i undervisningen og i de tekster, eleverne skal læse. Nogle elever har et relativt begrænset ordforråd og vil derfor i skolens undervisning og tekster møde mange ord, som de ikke kender fra deres hverdag uden for skolen. Det kan fx dreje sig om elever med et andet modersmål end dansk. Det kan også være elever, der kommer fra danske hjem med begrænset sproglig stimulering, eller elever, der generelt har svært ved at tilegne sig sproglige færdigheder. Under alle omstændigheder har elever med begrænset ordforråd stor risiko for at få problemer med at tilegne sig viden gennem læsning af tekster og vil dermed få sværere ved at klare sig i en række fag i skolen.

For at forstå indholdet af en tekst er det nemlig nødvendigt, at man kender hovedparten af de enkelte ord i teksten. Alle elever kan naturligvis undertiden i tekster støde på ord, som de ikke kender eller kun har en vag forståelse af. Men elever med et godt ordforråd er i langt højere grad end elever med et mere begrænset ordforråd i stand til at udlede betydningen af et ukendt ord på basis af den øvrige del af teksten og har derigennem relativt gode muligheder for at lære sig nye ords betydning. Elever med et generelt begrænset ordforråd støder i sagens natur ikke blot oftere på ukendte ord i tekster, men har også vanskeligere ved at bruge konteksten til at udlede betydningen af et konkret ukendt ord, bl.a. fordi deres forståelse af de omkringstående ord ofte også er ringere (Cain, Lemmon & Oakhill, 2004). Elevernes forståelse af tekster kan især blive udfordret, når de støder på ord, som ikke bruges i almindelig dagligdags kommunikation, men som heller ikke er egentlige fagord og derfor ikke nødvendigvis forklares (fx ord som *forebygge*, *perspektiv* og *organisere*). Sådanne ord udgør et mellemlag mellem det mest basale ordforråd og domænespecifikke ord og kan være brugbare i mange sammenhænge, og det er derfor oplagt at fokusere på denne type ord i særligt tilrettelagt undervisning for elever med begrænset ordforråd.

I undervisningen af elever med begrænset ordforråd er det relevant *både* at arbejde med at forbedre sådanne elevers kendskab til udvalgte ord *og* at lære eleverne nogle strategier, som de kan bruge til selv at udlede betydningen af nogle af de ukendte ord, de møder i forbindelse med læsning af tekster. Til brug for denne undervisning har vi i et stort forskningsprojekt udviklet og afprøvet to materialer til elever med relativt begrænset ordforråd: *Rundt om ordet* og *Ordnøglen*. Denne artikel fokuserer på *Rundt om ordet*.

Undervisning i ords betydning

I *Rundt om ordet* kombineres to typer af undervisning:

- 1) Direkte undervisning i betydningen af specifikke ord
- 2) Undervisning, der sigter mod at lære eleverne at bruge hensigtsmæssige strategier til selv at udlede betydningen af ukendte ord, som de møder i forbindelse med læsning.

Mange tidligere undersøgelser har vist, at *direkte undervisning i specifikke ords betydning* forbedrer elevers kendskab til de trænede ord og deres forståelse af tekster, som indeholder disse ord (Wright & Cervetti, 2017). En sådan undervisning kan med fordel lægge op til, at eleverne aktivt bruger deres forhåndsviden og integrerer og udbygger deres viden med forskellige oplysninger om de nye ord, at eleverne arbejder med ordenes underliggende begreber og ordenes forbindelser til betydningsmæssigt (semantisk) beslægtede ord,

samt at eleverne møder og selv bruger ordene mange gange (Beck, McKeown & Kucan, 2013; Vadasy, Sanders & Herrera, 2015). Denne tilgang bruges netop i *Rundt om ordet*, hvor der også arbejdes med at give eleverne viden om, hvordan de enkelte nye ord er relateret til andre ord inden for samme betydningsfelt (eller semantiske felt). Fx kan ordene *dyste* og *præstation* siges at høre til det samme semantiske felt (*konkurrence*).

Direkte undervisning i specifikke ords betydning er imidlertid ret tidskrævende, og det vil i praksis være svært gennem en sådan undervisning at arbejde med det store antal enkeltord, der ville være nødvendigt for at bringe elever med generelt begrænset ordforråd på niveau med fx gennemsnittet for deres jævnaldrende. Derfor er det relevant også at styrke sådanne elevers færdigheder i at udlede ukendte ords betydning på egen hånd gennem en anden type undervisning, der *sigter mod at lære eleverne at bruge hensigtsmæssige strategier*. I denne anden type undervisning kan man arbejde med at lære eleverne at bruge informationer fra konteksten omkring et ukendt ord som en strategi til at regne ordets betydning ud. Dette arbejde indgår som en central del af *Rundt om ordet* og beskrives nærmere i denne vejledning. En anden mulighed er at lære eleverne at bruge de enkelte betydningsdele (morfemer) i et ukendt ord som en strategi til at regne betydningen ud. Denne tilgang er i fokus i undervisningsmaterialet *Ordnøglen*, hvor der arbejdes med at bruge en morfologisk strategi til at lære nye ord.

Rundt om ordet og *Ordnøglen* er således to selvstændige materialer med hver sin tilgang, men det kan være hensigtsmæssigt at arbejde med begge undervisningstilgange for at give elever med begrænset ordforråd de bedste forudsætninger for at tilegne sig nye ord.

Rundt om ordet

Formål

Der er to overordnede formål med *Rundt om ordet*:

- 1) Eleverne skal lære at aktivere og opbygge viden om ord inden for bestemte semantiske felter (betydningsfelter)
- 2) Eleverne skal lære at udlede betydningen af ukendte ord ud fra konteksten under tekstlæsning.

Indhold og opbygning

Rundt om ordet består af i alt 24 lektioner, som er opdelt i fem moduler med hver sit semantiske felt (betydningsfelt). Undervisningen er tilrettelagt i de følgende to hovedfaser:

- 1) *Lær at forstå nye ords betydning (modul 1-4)*

I denne fase arbejdes der med at opbygge elevernes viden om en række nye ord og deres relationer til betydningsmæssigt beslægtede ord inden for fire semantiske felter (*konkurrence, kriminalitet, diskussion og arbejde*). Sideløbende med dette arbejde introduceres eleverne til fire ledetråde, som kan bruges til at udlede betydningen af nye ord på basis af konteksten (*synonym og antonym, sammenligning og kontrast, årsag-følge* samt *ord i sammenhæng*). Disse ledetråde forekommer relativt ofte i skoletekster på mellemtrinnet.

- 2) *Brug din viden til at lære nye ord (modul 5)*

I denne fase øver eleverne sig i at udlede betydningen af ukendte ord ud fra konteksten, bl.a. ved hjælp af de tidligere introducerede ledetråde. Der arbejdes med et nyt semantisk felt (*følelser*).

Nedenfor følger en mere detaljeret oversigt over de enkelte moduler og en gennemgang af de hyppigste aktiviteter i *Rundt om ordet*.

Oversigt over *Rundt om ordet*

Lektion	Modul: semantisk felt	Træningsord	Fokus
1			Introduktion til forløb
2-5	1: Konkurrence	Hovere, dyste, revanche, præstation, triumf, hierarki	1. ledetråd: Synonymer og antonymer
6-9	2: Kriminalitet	Illegal, korruption, sabotere, forebygge, kynisk, hæleri	2. ledetråd: Sammenligning og kontrast
10			Repetition af modul 1 og 2
11-14	3: Diskussion	Debat, argument, dialog, drøfte, perspektiv, central	3. ledetråd: Årsag-følge
15-18	4: Arbejde	Rekruttere, erhverv, diskriminere, branche, honorere, organisere	4. ledetråd: Ord i sammenhæng
19			Repetition af modul 3 og 4
20-23	5: Følelser	Frustration, sympatisere, relation, afsky, loyal, empatisk, emotionel, aggressiv, sensitiv, fornemme, betage, resignere	1.-4. ledetråd
24			Repetition af forløb

Aktiviteter i *Rundt om ordet*

Erfaringer fra undervisning af sprogligt usikre elever viser, at eleverne godt kan tilegne sig ny viden og færdigheder, men at de ofte har brug for mere tid og flere gentagelser til at lære nye færdigheder på et funktionelt niveau end jævnaldrende elever med bedre forudsætninger. I *Rundt om ordet* er der valgt opgaver og aktiviteter, der kræver elevernes aktive involvering og sprogproduktion, og der er en høj grad af gentagelse og repetition af stoffet for at imødekomme målgruppens behov. Nedenfor gives der eksempler på hyppige aktiviteter i *Rundt om ordet*.

Modul 1-4: Lær at forstå nye ords betydning

A. Aktivisering af forhåndsviden om semantisk felt

I forbindelse med det semantiske felt, som der fokuseres på i det pågældende modul, arbejder eleverne med at tænke på ord i grupper og få indsigt i, hvordan ord kan være betydningsmæssigt relaterede til hinanden.

B. Præsentation af nye ord

Nye ord præsenteres ét ad gangen i forbindelse med det semantiske felt, der arbejdes med. Læreren skriver ordet på tavlen, udtaler det og lader eleverne prøve at sige det. Læreren stiller spørgsmål for at aktivere elevernes forhåndsviden om ordet. Derefter får eleverne en definition på ordet, en sætning, hvori ordet indgår og et billede, som passer til ordet.

C. Refleksionsøvelser

Eleverne reflekterer over betydningen af de nye ord, som de har arbejdet med, ud fra spørgsmål som ”Hvorfor skal en chef i en stor virksomhed være *kynisk*?” og ”Hvordan synes du, *hierarkiet* er på jeres skole? Kan du tegne det?”

D. Definere og gætte ord

Eleverne skal definere de gennemgåede ord for hinanden, så de andre kan gætte, hvad det er for ord.

E. Arbejde med ledetråde

Læreren præsenterer eleverne for den type ledetråd, der bliver arbejdet med i det pågældende modul. Derefter øver eleverne sig i at bruge denne type ledetråd til at udregne betydningen af nye ord i sætninger og korte tekster, hvor ordet optræder sammen med ledetråden. Der indgår disse fire typer ledetråde i *Rundt om ordet*:

1. Synonymer og antonymer

Eleverne arbejder med synonymer og antonymer og prøver at bruge dem til at udregne betydningen af ukendte ord i korte tekster med udgangspunkt i eksempler som ”Racerløbet blev midlertidigt afbrudt på grund af et voldsomt *sammenstød* mellem to af kørerne. Heldigvis kom ingen alvorligt til skade ved *kollisionen*.” Her forklarer læreren, hvordan man kan udlede betydningen af det formodet ukendte ord *kollision* ud fra det mere kendte synonym *sammenstød*.

2. Sammenligning og kontrast

I forlængelse af arbejdet med synonymer og antonymer går læreren og eleverne videre med at fokusere på sammenligninger og kontraster mellem hele sætninger, kigge efter relevante signal-ord i konteksten (fx *også*, *som*, *ligesom*, *men*, *dog* og *i modsætning til*) og derudfra forsøge at udlede betydningen af formodet ukendte ord som fx *foragte* i det følgende eksempel: ”Pigen begyndte at stjæle, for at de andre piger skulle se op til hende. *Dog* endte de med at *foragte* hende”.

3. Årsag-følge

Læreren og eleverne arbejder også med årsag-følge-sætninger og fokuserer på at finde sådanne sætninger ved at kigge efter signal-ord (fx *fordi*, *for*, *derfor* og *dermed*) og forsøge at udlede betydningen af formodet ukendte ord som *palaver* i det følgende eksempel på en sådan sætning: ”Der var som altid en *palaver* uden lige, *fordi* man ikke kunne blive enige om, hvilket program man skulle se i fjernsynet”.

4. Ord i sammenhæng

Denne sidste kategori omfatter en række øvrige typer af ledetråde. Her arbejdedes der med at lede bredt i teksten for at se, om der er stikord, der kan fortælle noget om det ukendte ord. Det kan bl.a. være et eksempel, en direkte forklaring på ordet eller indikationer af kategoriforhold, fx som i sætningen ”Fiskehandleren pakkede *brosmen* ind sammen med de *andre fisk*”, hvor man kan regne ud, at en brosmes må være en slags fisk.

F. Lege orddetektiver

Eleverne skal inden læsning af en tekst fokusere på tekstens overskrift for at forberede sig på, hvad de skal læse. Efter tekstillæsning bliver der lavet et kort resume af teksten for at lære eleverne at tænke over, hvad de havde læst. Teksterne er konstrueret, så de indeholder et af de nye ord, eleverne tidligere er blevet præsenteret for, samt et helt nyt ord, som de skal udlede betydningen af ved hjælp af den type ledetråd, der bliver arbejdet med i det pågældende modul. Når eleverne er kommet frem til eller tæt på ordets betydning, bliver de præsenteret for en definition på ordet, en sætning, hvori ordet indgår og et billede, som passer til ordet.

Modul 5: Brug din viden til at lære nye ord

I det sidste modul indgår mange af de samme aktiviteter som i de første fire moduler. Eleverne arbejder videre med at anvende de ledetråde, de tidligere har lært, men nu forventes det, at eleverne i højere grad kan udlede betydningen af nye ord på egen hånd under tekstillæsning, og de får ikke på forhånd at vide, hvilken type ledetråd, de skal bruge. Eleverne arbejder desuden i det sidste modul bl.a. med at skrive sætninger til billeder, hvor de skal bruge de nye ord.

Ordmateriale

I materialet *Rundt om ordet* arbejder eleverne med i alt 36 ord fordelt på de fem semantiske felter *konkurrence, kriminalitet, diskussion, arbejde* og *følelser* (jf. oversigten i skemaet). Ordene inden for de enkelte felter er betydningsmæssigt relaterede. Hovedparten er ord, som er relativt avancerede for elever på mellemtrinnet, men samtidig ord, som er relativt hyppige hos erfarne sprogbrugere og som kan anvendes på tværs af emner, dvs. ord som udgør et mellemlag mellem det mest basale ordforråd og domænespecifikke ord og som derfor kan være brugbare i mange sammenhænge.

Forskningsprojekt med afprøvning af *Rundt om ordet*

Udviklingen og afprøvningen af *Rundt om ordet* var en del af et større forskningsprojekt, som vi gennemførte på Københavns Universitet med støtte fra Trygfonden. Projektet havde til formål at undersøge korttids- og langtidseffekter af to forskellige slags ordkendskabsundervisning rettet mod sprogligt usikre elever i 5. klasse. Der indgik i alt 332 elever fra 13 forskellige folkeskoler. Disse elever havde relativt begrænset ordforråd og læseforståelse og dermed et relativt lavt forudsætningsniveau sammenlignet med andre elever på samme klassetrin. 52 % af eleverne havde dansk som andetsprog.

I selve afprøvningen af *Rundt om ordet* deltog 111 elever fra 5. klasse. Som kontrolgrupper indgik 111 andre elever, der i stedet modtog morfologisk orienteret ordkendskabsundervisning, samt 110 elever, der udelukkende modtog skolens almindelige undervisning. Begge ordkendskabsundervisningsforløb strakte sig over 24 lektioner á cirka 30 minutter og fandt sted i små grupper på ca. fire elever. Eleverne blev testet før, lige efter og igen ti måneder efter undervisningsforløbene.

Undersøgelsen viste, at der umiddelbart efter forløbenes afslutning kunne konstateres meget stærke effekter af undervisningen med *Rundt om ordet* på elevernes læsning og forståelse af ord, der var blevet arbejdet med i materialet. De elever, der havde arbejdet med *Rundt om ordet*, gik således gennemsnitligt meget mere frem på test af højtlesning og forklaring af sådanne ord end de elever, der enten havde modtaget morfologisk orienteret ordkendskabsundervisning eller udelukkende havde deltaget i skolens sædvanlige undervisning. Desuden sås der en mellemstærk til stærk effekt af undervisningen med *Rundt om ordet* på elevernes forståelse af tekster, der indeholdt nogle af disse ord. Ti måneder senere kunne der stadig påvises tydelige effekter af denne undervisning. Dette må siges at være positivt, især når man tager i betragtning, at eleverne havde relativt svage sproglige forudsætninger sammenlignet med deres jævnaldrende, og at undervisningsforløbet kun strakte sig over 24 lektioner. Imidlertid kunne der ligesom i de fleste tidligere undersøgelser ikke spores målbare overføringseffekter på elevernes generelle ordforråd eller deres generelle læseforståelse (Elleman, Lindo, Morphy & Compton, 2009; Wright & Cervetti, 2017). Dette var forventeligt, idet sådanne mere generelle effekter sandsynligvis ville kræve et mere omfattende undervisningsforløb end det gennemførte.

Man kan læse nærmere om dette forskningsprojekt og resultaterne af afprøvningen af *Rundt om ordet* i en artikel af Gellert, Wischmann & Arnbak (2019).

Henvisninger

- Beck, I. L., McKeown, M. G. & Kucan, L. (2013). *Bringing words to life: Robust vocabulary instruction* (2. udg.). New York: Guilford Press.
- Cain, K., Lemmon, K. & Oakhill, J. (2004). Individual differences in the inference of word meanings from context: The influence of reading comprehension, vocabulary knowledge, and memory capacity. *Journal of Educational Psychology*, 96(4), 671-681.

- Elleman, A. M., Lindo, E. J., Morphy, P. & Compton, D. L. (2009). The impact of vocabulary instruction on passage-level comprehension of school-age children: A meta-analysis. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 2(1), 1-44.
- Gellert, A. S., Wischmann, S. & Arnbak, E. (2019). Kontekst-orienteret ordkendskabsundervisning for elever i 5. klasse med begrænset dansk ordforråd. En undersøgelse af korttids- og langtidseffekter. *NyS, Nydanske Sprogstudier*, 57, 46-79.
- Vadasy, P. F., Sanders, E. A. & Herrera, B. L. (2015). Efficacy of Rich Vocabulary Instruction in Fourth and Fifth Grade Classrooms. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 8(3), 325-365.
- Wright, T. S. & Cervetti, G. N. (2017). A systematic review of the research on vocabulary instruction that impacts text comprehension. *Reading Research Quarterly*, 52(2), 203-226.